

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПРО МОЖЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ

Вікторія ОЛЕКСЮК

Copyright © 2015

УДК 159.922.6

Постановка суспільної проблеми. Впродовж багатьох десятиліть у віковій та дитячій психології домінуючою була тенденція розглядати особистісний розвиток дитини як похідну від зовнішніх детермінант, передусім від організації цілеспрямованої педагогічної роботи. Сьогодні дедалі рішуче заявляє про себе ідея юної особистості як суб'єкта активної дії. Це суттєво позначається на пріоритетах освіти і виховання. Для здійснення різнобічного розвитку особистості потрібна, передовсім, її власна активність, котра спричиняє діяльність із самоперетворення, усвідомлення нею своєї значущості у повсякденні, вироблення життєвої позиції. Особистість у такому аналітичному контексті є цілеспрямованою та самоорганізованою системою, найважливішою функцією існування якої є здійснення індивідуального способу буття [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної проблеми. Аналітичний огляд наукових джерел з окресленої проблематики дає підстави стверджувати, що в останні роки посилюється прагнення дослідників пов'язувати з активно-перетворювальними можливостями та здібностями особистості таку провідну її характеристику, як *суб'єктність*, що у найбільш загальних рисах трактується як оволодіння власним буттям, творення себе, самореалізація у світі (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Г.О. Балл, А.В. Петровський, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, В.І. Слободчиков, Л.В. Сохань).

У вітчизняній психології основи суб'єктної парадигми заклав С.Л. Рубінштейн, котрий сформулював проблему залежності психічного розвитку від власної, специфічно людської активності індивіда, ввів уявлення про людину як про суб'єкта свідомості, діяльності і загалом про *суб'єкта життя*, котрий у процесі онто-

генезу поступово оволодіває здатністю усвідомлювати та перетворювати не лише навколишню дійсність, а й самого себе [13]. Це положення знаходить відображення й у науковій концепції Б.Г. Ананьєва, згідно з якою людина як цілісність водночас виступає у різних іпостасях – як організм, індивід, особистість, індивідуальність, суб'єкт [2].

На початкових етапах становлення вітчизняної психології розвиток суб'єктності ставився у залежність від сформованості соціально-діяльнісних характеристик людини. Роль діяльності у розгортанні людської суб'єктивності підтверджена багатьма фахівцями. Зокрема, В.А. Брушлинський, В.В. Давидов, З.С. Карпенко, Г.К. Радчук, В.А. Петровський підкреслюють, що індивід, будучи первинно активним, стає суб'єктом, вищою цілісністю у ході історичного та індивідуального розвитку через спілкування та інші види активності, навчаючи при цьому можливості усвідомлено будувати і перебудовувати свій індивідуальний досвід.

Отже, у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях суб'єктність трактується як здатність людини бути самостійним джерелом різних видів діяльності, що закономірно зумовлює її відповідальність за власний особистісний розвиток. Її основними детермінантами останнього вважаються перетворення таких вихідних передумов, як природне і суспільне, соціальне та біологічне у певну сукупність здібностей практично ставитися до свого внутрішнього світу, організувати життя відповідно до певного морально позитивного задуму, що має особистісний смисл і водночас збігається із загальнолюдським змістовленням [1; 4; 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Будучи суб'єктом праці, спілкування, пізнання у власному життєздійсненні, що передбачає

використання і створення зовнішніх і внутрішніх умов для гармонійного розвитку, особистість може і не бути суб'єктом власного життя [13]. На думку К.О. Абульханової-Славської, ця іпостась людського існування стає доступною особі завдяки здатності робити власне життя предметом своєї уваги, аналізу, перетворення [1]; авторка вводить низку характеристик “суб'єктивації” як уміння узагальнювати своє життя, ставитися до нього індивідуально цілісним способом: а) міра суб'єктності (здатність змінювати дійсність); б) відповідальність за результати активності (спосіб інтерпретації дійсності); в) “диспозиційність” (спроможність продукувати стосовно дійсності ціннісно-цільові ставлення) [Там само].

Свого часу видатний український психолог Г.С. Костюк зазначав, що пізнання процесу психічного розвитку можливе лише на основі розкриття внутрішньо притаманних йому суперечливих тенденцій, він є не інертним процесом, а “саморухом”, внутрішньо спричиненим, спонтанним. Сучасна українська дослідниця З.С. Карпенко обстоює позицію, за якої суб'єктність – це спосіб реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку, самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних ставлень [5]; вона визначила п'ять іпостасей людини як інтегрального суб'єкта духовно-психічної активності – відносний суб'єкт (індивід), моносуб'єкт (діяч), полісуб'єкт (особистість), метасуб'єкт (індивідуальність), абсолютний суб'єкт (універсальність).

І.П. Маноха пов'язує *розвиток* суб'єкта із диференціацією ставлень, виробленням світоставлення засобами індивідуального “Я”, яке розглядається як відрефлексована й освоєвана самість. Позитивна перспектива життя особистості в цьому разі полягає у перетворенні нею власних можливостей на дійсність свого буття. Особлива роль потреби усвідомлення життя у динаміці особистісного зростання підкреслюється науковцями: “Осмислення себе та світу є особливою дією привнесення в актуальну поведінку глибоких особистісних смислів, цінностей, переконань” [6, с. 281]. Загалом будучи суб'єктом різних видів діяльності, взаємин, особа робить перший крок на шляху формування своєї особистості з тим, щоб у подальшому осягнути свою особистісну сутність. Як зазначає з цього приводу М.Й. Боришевський, “особистість, яка усвідомлює себе суб'єктом, є активною системою, розвивається,

оскільки у її свідомості, самосвідомості наявні ідея, сенс життя, перспектива розвитку” [3, с. 26].

В.О. Татенко вважає, що людський індивід на будь-якому етапі свого онтогенезу є суб'єктом – істотою, яка самостійно, вільно і творчо здійснює свою життєдіяльність, розвивається у цій якості протягом усього життя. Індивід може стати особистістю, індивідуальністю, проявляючи себе як суб'єкта життєздійснення і саморозвитку, виділяючи момент ціннісно-цільового ставлення до власної психіки, покладання себе як цілі і засобу її розвитку. При цьому автор зазначає: “Суб'єктна зацікавленість у власному розвитку якісно відрізняється у людини на різних етапах онтогенезу” [14, с. 48].

Таким чином, при аналізі *життя* особистості увага науковців зосереджується не стільки на його підтриманні, скільки на “буттєвості” повсякдення, тобто на її життєвих ставленнях, діях, що передбачає орієнтацію на його осмислення, продуктивність, а також на вироблення логіки керівництва власною життєвою динамікою. Право й обов'язок кожного полягає у тому, щоб розумно ним розпорядитися, привести у відповідність свої природні дані з умовами життя, його можливостями та обмеженнями [1].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної публікації є висвітлення результатів діагностичного обстеження особливостей суб'єктної організації життя молодших школярів, обґрунтування вікової специфіки досліджуваного феномену та аналіз гендерних відмінностей у структурі їхньої суб'єктивної спрямованості на морально орієнтовану реалізацію себе у житті.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Між двома крайніми полюсами процесу життя – як сукупності випадкових обставин і як послідовного досягнення людиною свідомо поставлених цілей – розташовуються всі можливі варіанти її життєздійснення, відображається вікова динаміка можливостей особистісного зростання та керівництва ним, а також міра організації суб'єктом свого соціального повсякдення.

Зарубіжні та вітчизняні психологи однак стайні у тому, що молодший шкільний вік є періодом інтенсивного розвитку інтелекту, який опосередковує якісну зміну всіх інших функцій, себто періодом, коли “усвідомленість і довільність входять у свідомість через ворота наукових понять” [7, с. 111]. Саме у процесі

інтенсивного розвитку і якісної зміни пізнавальної сфери дитина цієї вікової категорії оволодіває своїми психічними процесами, вчиться керувати ними. Вони набувають опосередкованого характеру, стають усвідомленими та довільними. Це створює фундамент для виникнення та розвитку здатності до довільної регуляції поведінки і, відповідно, до саморегуляції. З часом дитина оволодіває спроможністю дивитися на себе власними очима й очима інших, у неї розвивається діалогічність свідомості, критичність стосовно себе і навколишніх, усвідомлення своїх внутрішньо-індивідуальних змін під впливом організованої учбової діяльності. Вона стає здатною до адекватної самооцінки, яка значною мірою визначає характер її соціальної адаптації, є регулятором ситуаційних поведінки, діяльності, спілкування.

Саме тому протягом молодшого шкільного віку в дітей формується новий тип стосунків з оточуючими людьми: вони привласнюють соціальні норми, вводять у поле розуміння міжособистісних стосунків категорії “добре – погано”, позбуваються безумовної орієнтації на дорослого, зближуються у життєактивності з групою однолітків. Діалогічність свідомості дозволяє молодшому школяреві вести конструктивний діалог з однолітками та дорослими. Відрізняючи свою думку від поглядів інших людей, він здебільшого усвідомлює можливість свого впливу на власне Я з метою його зміни, поступово розуміє, що від його поведінки залежить здолання багатьох життєвих ситуацій актуальної соціальної взаємодії.

Безперечно, розвиток самосвідомості молодшого школяра пов'язаний із пізнанням свого внутрішнього світу як значущого, розгортання можливостей удосконалювати себе, набувати якостей самоорганізованої особистості. Своєрідним механізмом цього розвитку є *рефлексія*, спрямована на осмислення власних дій, внутрішніх станів, переживань та їхній аналіз і витлумачення. Початки рефлексивної самосвідомості не лише дають дитині більш-менш достовірну інформацію про себе, а й допомагають становленню її позитивної Я-концепції, котра внутрішньо спричиняє реалізацію резервів і можливостей особистості, стимулює розширення психодуховних горизонтів її індивідуальності [див. 15]. Внаслідок рефлексивного розмежування зовнішнього і внутрішнього життя з'являється смислова орієнтувальна основа вчинку, його оцінка з позиції результа-

тів та наслідків, місця у системі міжособистісних стосунків з навколишніми, переживання з приводу можливих, головню позитивних, благодатних чи негативних, неприємних, змін цих стосунків [10].

Процес усвідомлення себе як розуміння своєї відмінності від інших за фізичними, статевими, психологічними, соціокультурними ознаками є дуже складним для дитини, породжує багато переживань і водночас зумовлює визрівання до 9–10 років Я-образу і розмитого концептуального Я [8]. І це природно, адже активне пристосування дитини до нових умов формує у неї потребу в автономії. Виникає проста Я-концепція, котра дає змогу дитині усвідомити себе як цілісність, апробувати свою здатність цілісно співвідноситися із своїм життям. СENS розвитку Я-концепції полягає у тому, щоб самому стати для себе джерелом підтримки, заохочення, формувати потребу у саморозвитку, самореалізації, вміння брати на себе відповідальність за своє особистісне зростання, що вимагає самопізнання своїх ресурсів [15]. З огляду на це, даний віковий період вважається оптимальним для виправлення негативних наслідків домашнього виховання як первинної стадії соціалізації [9].

В.О. Татенко звертає увагу на те, що на етапі молодшого шкільного віку активно розвивається воля як вища психічна функція. Власне суб'єктивним новоутворенням цього віку є долучена до розвитку і мотивована зсередини здатність дитини до довільної, хоча й поки що обмеженої, самоактуалізації внутрішнього психічного досвіду, вміння керувати власною психічною активністю, насамперед активністю уяви, і підпорядковувати її вимогам поставленого завдання. Підґрунтям для подальшого становлення суб'єктності стає те, що молодший школяр відчуває себе спроможним здійснювати довільну активність [9]. Не випадково В.І. Слободчиков пов'язує його суб'єктність із намаганням зрозуміти себе як виокремленість, визначеність серед інших людей, з початком розвитку процесу самообмеження, уточнення ним рамок своєї самототожності. До того ж у дітей названого віку з'являються очікування і прагнення до ситуаційної самоактуалізації резервів своєї особистості [див. 12]. Повнота життя в них виявляється у відчутті задоволення потреби у самоздійсненні себе як самодостатніх індивідуальностей. Це реалізується через формування цінностей “Я” як усвідомлення своєї унікальності та особистісних

особливостей інших людей, переживання утруднень власної ідентифікації, проблем єдності зі світом.

Дитина вказаного віку, як зазначає І. Кулагіна і В. Колюцький, активно освоює не лише природний, предметний, а насамперед соціальний аспект даності світу, одночасно налагоджуючи сутнісні зв'язки з навколишньою дійсністю за такими лініями буття: спілкування з ровесниками, формування почуття батьківщини, авторитетність близьких людей. При цьому учіння стає головним аспектом повсякдення молодшого школяра, він не лише цікавиться, а й активно опановує внутрішнім світом свого "Я" [6]. Поступове вирізнення себе з довкілля зумовлює появу його ставлення як суб'єкта дії та пізнання до об'єктивного світу і до самого себе головно через канал усвідомлення власних ситуативних переживань.

У ході наших власних експериментувань важливим інструментом для вивчення проблеми суб'єктної організації життя молодших школярів слугував *метод індивідуальної бесіди*. Дослідницька увага спрямовувалась на виявлення сформованості рівнів суб'єктивної спрямованості 9–10-річних учнів на морально зорієнтовану реалізацію себе у житті. Це пояснюється тим, що важливим для нас стали узагальнення В.О. Татенка про те, що особистість виявляє себе як суб'єкт життєздійснення і саморозвитку тоді, коли виділяє момент ціннісно-цільового ставлення до власної психіки, що дає змогу усвідомлювати себе метою і водночас засобом власного культурного розвитку.

Для з'ясування цих моментів дітям названого віку пропонувалося відповісти на запитання тематичної бесіди "Я – суб'єкт життя". Експериментом було охоплено 102 обстежуваних (50 другокласників (31 хлопчик і 19 дівчаток) та 52 четвертокласників (25 хлопчиків і 27 дівчаток) ЗОШ №10 міста Тернополя. Оскільки за своїм кількісним складом вікові групи дещо відрізнялися (більше хлопчиків, аніж дівчаток), то під час обробки даних кожному віковому статеву групі було прийнято за 100%, що дозволило порівнювати дані, визначати схоже та відмінне в орієнтаціях кожної із цих груп.

Під час проведення бесіди "Я – суб'єкт життя" нами одержані емпіричні дані, які дозволяють охарактеризувати міру вираження у молодших школярів суб'єктності як уявлення про власну активність, здатність міркувати про неї, аргументувати і певною мірою усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки при її

здійсненні (500 відповідей). Розподіл відповідей обстежуваних наведено у *табл.*

Якісний аналіз наведених у таблиці кількісних даних показує, що молодші школярі обох статевих груп спроможні виробляти систему послідовно впорядкованих у часі заходів, справ, які конкретизують їхні мрії, задуми, хвилювання. Здатність прогнозувати найближче майбутнє, виробляти елементарні цілі проявилася в них наступним чином. Незначна їх кількість (3%) делегує свої основні потреби і прагнення в контексті всієї життєактивності, вважаючи реалізацію її ціннісного аспекту домірною у будь-який віковий період (любити людей, служити Богу). При цьому їхні відповіді співвіднесені із тим смыслом життя, який вони зазначили, відповідаючи на запитання попередньої бесіди. Також слід зауважити, що віросповідання сприяє узагальненню життєвого досвіду учнів початкової школи на основі загальнолюдських цінностей.

Найбільше респондентів 7–10 років (майже 70% опитаних) конкретизують життєві цілі імовірним досягненням реальних успіхів у періоді дорослості, вважаючи її етапом найбільш повного втілення значущих домагань. Особистими життєвими планами близько 15% школярів називають орієнтацію на високі результати у діяльності (навчальній, професійній, спортивній тощо), розвиток своїх інтелектуальних, фізичних можливостей. Одержання приємних вражень у найближчий час є актуально спланованим лише для 5% обстежених.

Отже, на перше запитання бесіди про особисті плани тільки незначна частина дітей (2%), переважно першокласників, дали відповідь "не знаю". Водночас вони заперечували сам факт нерозуміння ними сформульованого запитання. Це доречно пояснити їхньою неготовністю до самовизначення, самопокладання відповідальності, що є результатом неформованої, вельми простої Я-концепції.

Визначаючи власну здатність впливати на організацію подій життя (друге запитання бесіди), діти початкових класів усвідомлюють такі свої можливості: бути суб'єктом духовно-моральної взаємодії (майже 80%), суб'єктом практичної діяльності (15%) і суб'єктом самовпливу (5%). Це засвідчує наявність пріоритетних стосовно докладання власних зусиль сфер життєактивності дітей: досягнення у навчанні поступаються за значущістю налагодженню реальних міжособистих стосунків, а також все чіткіше "заявляє" про себе інтерес до власного

Таблиця

*Характеристика відповідей молодших школярів на запитання бесіди
“Я – суб’єкт життя”*

Параметри оцінок	Варіанти оцінок кожного параметра	Кількість обстежуваних за статтю та віком			
		Хлопчиків		Дівчаток	
		7–8 років	9–10 років	7–8 років	9–10 років
Мої особисті плани	Бути розумним, упевненим тощо (50%)	16	16	3	15
	Дружити, доглядати, допомагати (20%)	5	2	8	5
	Отримати професію, вигравати, добиватися успіху (15%)	4	5	3	3
	Закінчити школу, знайти хлопця, мати дім тощо (10%)	4	1	4	1
	Служити Богу, всіх любити, допомагати природі (3%)	22	30	18	33
	не знаю (2%)	1	0	1	0
Що в житті залежить від мене	Доброта, допомога людям (65%)	22	17	9	17
	Взаємини з батьками, друзями (15%)	4	1	8	2
	Результати навчання, успіхи діяльності, поведінки (15%)	4	5	2	4
	Моє життя, продовження роду, життя батьків (5%)	1	2	0	2
Чого я домогся (домоглася) власними зусиллями	Вмію думати, добрий, кмітливий, спритний, домоглась поваги (60%)	21	15	10	14
	Успіхів у навчанні, майструванні, перемоги у змаганні тощо (20%)	5	7	2	6
	Допомагаю батькам, друзям, захищаю молодших (18%)	4	3	6	5
	Всього домогся (2%)	1	0	1	0
Що мені потрібно для перемоги	Розуму, кмітливості, впевненості, сили волі, наполегливості, старанності тощо (50%)	17	10	11	12
	Успішне навчання, надійні друзі (20%)	7	4	4	5
	Допомога інших людей, віра у Бога, везіння, повірити у себе (15%)	3	6	2	4
	Сила, гроші, грамоти (15%)	4	5	2	4
Що я зробив (-ла) як совісна людина	Допомагав іншим людям, природі, не грішив; була щирою, доброю тощо (60%)	21	16	8	15
	Слухаю батьків, старших, друзів (20%)	4	3	8	5
	Гарно вчуся (15%)	4	5	2	4
	Попросила вибачення; звільнив місце у транспорті, не бився тощо (5%)	2	1	1	1

внутрішнього світу, до спроможності впливати на нього.

Реальні успіхи, реалізацію значущих у сьогоденні домагань (відповіді на третє запи-

тання бесіди) п’ята частина молодших школярів пов’язує із досягненнями у різних видах діяльності (учбовій, спортивній, трудовій). Більше половини (60%) опитаних покладають

відповідальність на себе за розвиток своїх умінь розмірковувати, обдумувати, викликати повагу інших. 15% обстежених домірно для себе вважають допомогу близьким, друзям, а решта (5%) демонструють організацію своєї активності через конкретні вироби, справи, вчинки.

Відрядно, що серед опитаних не виявилось жодної дитини, котра б заперечила саму можливість домагатися чогось у житті власними зусиллями. Це переконливо доводить, що суб'єктивна активність, притаманна юній особистості уже в молодшому шкільному віці, усвідомлюється дітьми, що становить передумову відповідальності, диференціюється як спроможність визначати, що залежить від них самих, від самовпливу, а що від дорослих та суб'єктного довкілля.

Одержані дані дають підстави констатувати, що визначені дітьми 7–10 років пріоритетні домагання у цілому відповідають цінностям, визнаним сучасним українським суспільством. Це також підтвердили відповіді на останнє запитання бесіди, яке було спрямоване на з'ясування міри поінформованості молодших школярів щодо змісту поняття “совість” та стосовно оцінки власної здатності вчиняти совісно. Всі обстежені дали відповіді на нього, що узгоджується з даними науковців про те, що цей віковий період є сенситивним у розгортанні активного привласнення, використання моральних норм, здатності міркувати у даному напрямку, аргументувати, обстоювати свої думки, а також керуватися у поведінці почуттям обов'язку [6; 7; 8; 12]. Зокрема, діти вказаного віку визначили такі сфери прояву совісті: організація взаємодії із людьми (60%), виконання своїх обов'язків, слухняність (20%), конкретні випадки дотримання вимог значущих дорослих (5%). Успіхи в навчанні та інших видах діяльності 15% обстежених також відносять до прояву своєї совісті. Можна припустити, що у свідомості цих дітей вони становлять результат дотримання зовнішніх приписів, вимог дорослих, оскільки ототожнюються із її функціонуванням. Очевидно й те, що правила взаємодії внутрішньо не прийняті цією частиною дітей, котрі неспроможні передбачати наслідки своєї поведінки, самостійно продукувати моральну поведінку в непередбачуваних життєвих ситуаціях.

Характерно, що дівчаткам більшою мірою притаманне розуміння почуття совісті як самовизначення у питаннях налагодження позитивних взаємин з оточенням (“була б чемною, слухалась, дотримувалася б даного слова”),

тоді як хлопчики демонструють більш “діяльнісну” манеру реалізації цього почуття, бажання його втілювати у конкретні справи (“робив би...”, “будував би...”, “дав би...” тощо). Отож, молодші школярі у переважній своїй більшості адекватно, хоча й дещо спрощено, розуміють зміст поняття “совість” та реалістично оцінюють власну здатність чинити за велінням совісті. Водночас дещо тривожним є той факт, що даний феномен ототожнюється ними із дотриманням правил і вимог дорослих, що ускладнює процес їхнього внутрішнього прийняття дітьми, перешкоджає усвідомленню їхньої потреби при налагодженні неформальних взаємодій, а також вказує на те, що дорослі належно не аргументують свої вимоги, неадекватно сприймають можливості дітей даного віку.

Аналіз відповідей дітей на передостаннє запитання бесіди (“Що мені потрібно для перемоги?”) також виявляє гендерні відмінності у можливостях дітей названого віку оцінити, що для них у житті означає здобути перемогу. Незначна частина (майже 15%) опитаних пов'язала її із ситуацією змагання, і тому засадничими для її досягнення вважає фізичну силу, спритність, швидкість. Решта обстежених (85%) зрозуміли, що запитання стосується способів і засобів своїх осягнень у життєдіяльності загалом. Якщо конкретизувати, то такими майже для половини опитаних виявились інтелектуальні та вольові ресурси власної особистості. Інші 20% юних респондентів покладаються на вірних друзів, успішне навчання. Відповідно 15% молодших школярів, які взяли участь у дослідженні, сподіваються на Бога, вдалий збіг обставин, важливість повірити у себе тощо. При цьому дівчатка традиційно апелюють до власної старанності, товаришів, віри, а хлопчики більшою мірою розраховують на себе (свою мужність, упевненість, компетентність), а також на везіння, що відображає їхню більшу схильність до ризику. Одержані дані підтверджують гіпотезу про високу здатність учнів молодших класів пов'язувати життєві перемоги із розвитком власних особистісних ресурсів, розуміння потреби нарощувати особистий потенціал, щоправда, поки що лише через канали навчання, спілкування, дружби.

Загалом запитання в контексті бесіди “Я – суб'єкт життя” виявились не простими для молодших школярів, але зрозумілими, що й підтверджують різною мірою узагальнені відповіді. Встановлено, що сфери своєї активності вони пов'язують не лише з провідною діяльністю. Шкільне навчання інтенсивно збагачує

сферу їхньої свідомості, а відтак “насичує” змістом і самосвідомість, оскільки стимулює процес вироблення системи емоційно-ціннісних ставлень до природи, культури, людей, до світу в цілому. Здебільшого емоційне переживання сприйнятого в учнів початкової школи сприяє стабілізації цінностей, зумовлює виникнення на їхній основі особистісних орієнтирів, моральних уподобань як суб’єктного підґрунтя вибудовування довільної поведінки. В такий спосіб світоглядна орієнтація закладає основу для їхнього самовизначення, осмислення свого гідного місця у соціумі, зумовлює розуміння змісту власного життя у контексті прийнятих у суспільстві моральних критеріїв його організації і власної активності у його реалізації.

ВИСНОВКИ

1. На етапі початкового навчання закладаються сприятливі – як зовнішні, так і внутрішні – умови для активного опанування дитиною законами соціального світу і набуття нею певного рівня свідомості та самосвідомості, потрібного для домірного на даному віковому етапі самовизначення у світі.

2. Практика повсякдення молодшого школяра у різних системах зв’язків, зростання його рефлексивних можливостей актуалізує важливість координації різних поглядів на світ і на себе в ньому, на визначеність у своїх мотивах, потребах, ставленнях загалом. Усвідомлення різних сфер життя дозволяє йому побачити себе крізь формат образу світу, осмислити свій досвід у ньому як єдине ціле, себе як його джерело, а відтак усвідомити цінність і перспективу власного саморозвитку.

3. Пізнавальна, ціннісно-моральна лінії розвитку особистості дітей 7–10 років забезпечують їхню спроможність певною мірою оволодіти механізмом рефлексії над власним повсякденням, його метою, змістом і цінностями, виробляти свідоме ставлення до головних, вузлових подій свого життя і навички перспективного бачення своєї самобутності в довіччя. Оскільки процесу реалізації життя як цілісності передують етап його проектування, то у молодшому шкільному віці прискореним є формування життєвих програм, планів на основі визначення життєвих цінностей, завдяки яким дитина приймає, переживає, оцінює свої прагнення, впорядковує цілі, обирає засоби їх досягнення, здійснює індивідуальні вибори у різних аспектах соціального повсякдення.

1. Абульханова-Славская К.А. Диалектика человеческой жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1997. – 224 с.

2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.

3. Боришевський М.М. Психологічні механізми розвитку особистості / М.М. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 26–33.

4. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта / А.В. Брушлинский. – М.: Ин-т психологии РАН, 1994. – 109 с.

5. Карпенко З.С. Аксиопсихология личности: [монография] / З.С. Карпенко. – К.: Міжнар. фін. агенція, 1998. – 216 с.

6. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Полный жизненный цикл развития человека / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колоцкий. – М.: Сфера, 2004. – 464 с.

7. Мир детства: младший школьник / под ред. А.Г. Хрипковой. – М.: Педагогика, 1981. – 400 с.

8. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова. – М.: Тривола, 1995. – 360 с.

9. Осорина М. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М. Осорина. – СПб.: Питер-Пресс, 1999. – 256 с.

10. Пеньковська Н. Рефлексія як об’єкт психологічного аналізу / Н. Пеньковська // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2. – С. 66–73.

11. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 512 с.

12. Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / за ред. С.Д. Максименка, М.І. Боришевського. – К.: Рута, 1999. – 126 с.

13. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и ее жизненный путь / С.Л. Рубинштейн // Психология личности: тексты / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырея. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982.

14. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: [монография] / В.А. Татенко. – К.: Просвіта, 1996. – 404 с.

15. Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції / А.В. Фурман, О.Є. Гуменюк. – Львів: Новий світ-2000, 2006. – 360 с.

REFERENCES

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Dialjktika chjelo- vjehjeskoj zhizni / K.A. Abul'hanova-Slavskaja. – M.: Nauka, 1997. – 224 s.

2. Anan'jev B.G. O probljegah sovremjennogo chjelo- vjekoзнanija / B.G. Anan'jev. – M.: Nauka, 1977. – 380 s.

3. Boryshevs'kyj M.M. Psyhologichni mehanizmy rozvytku osobystosti / M.M. Boryshevs'kyj // Pedagogika i psihologija. – 1996. – № 3. – S. 26–33.

4. Brushlinskij A.V. Probljemy psihologii sub'jekta / A.V. Brushlinskij. – M.: In-t psihologii RAN, 1994. – 109 s.

5. Karpenko Z.S. Axiopsihologija osobystosti: [monografija] / Z.S. Karpenko. – K.: Mizhnar. fin. agencija, 1998. – 216 s.

6. Kulagina I.J. Vozrastnaja psihologija. Polnyj zhiz- njennyj cikl razvitija chjelovjeka / I.Ju. Kulagina, V.N.

- Koljuckij. – М. : Sfera, 2004. – 464 s.
7. Mir djetstva: mladshij shkol'nik / pod rjed. A.G. Hripkovoj. – М. : Pjdagogika, 1981. – 400 s.
  8. Obuhova L.F. Djetskaja psihologija : tjeorija, fakty, probljemy / L.F. Obuhova. – М. : Trivola, 1995. – 360 s.
  9. Osorina M. Sjekrjetnyj mir djettej v prostranstvje mira vzroslyh / M. Osorina. – ŠPb. : Pitjer-Prjess, 1999. – 256 s.
  10. Pen'kovs'ka N. Reflexija jak obyekt psihologichnogo analizu / N. Pen'kovs'ka // Praktychna psihologija ta social'na robota. – 2000. – № 2. – S. 66–73.
  11. Pjetrovskij V.A. Lichnost' v psihologii: paradigma sub'jektivnosti / A.V. Pjetrovskij. – Rostov n/D : Fjenix, 1996. – 512 s.
  12. Psihologija samosvidomosti: istorija, suchasnyj stan ta perspektivy doslidzhennja / za red. S.D. Maxymenka, M.J. Boryshevs'kogo. – К. : Ruta, 1999. – 126 s.
  13. Rubinshtejn S.L. Samosoznanije lichnosti i jeje zhiznjennyj put' / S.L. Rubinshtejn // Psihologija lichnosti : tjesty / pod rjed. Ju.B. Gippjenrjetjer, A.A. Puzyrjeja. – М. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1982.
  14. Tatenko V.A. Psihologija v subjektnom izmjerjenii: [monografija] / V.A. Tatenko. – К. : Prosvita, 1996. – 404 s.
  15. Furman A.V., Humeniuk O.Y. Psihologija Ja-konceptiji / A.V. Furman, O.Y. Humjenjuk. – L'viv: Novyj svit-2000, 2006. – 360 s.

АНОТАЦІЯ

Олексюк Вікторія Романівна.

Особливості уявлень молодших школярів про можливість суб'єктивної організації власного життя.

Статтю присвячено висвітленню змісту лінії розвитку особистості молодшого школяра як суб'єкта життя, що слугує ресурсом для здатності юної особистості усвідомлювати перспективи власного розвитку, смисл повсякдення, а відтак і здатності його проектувати своє майбутнє. Зазначено, що в контексті вироблення цілісного світорозуміння у дітей 7–10 років інтенсифікується формування понятійних структур мислення, прискорюється соціалізація і культурний розвиток, що створює передумови для формування наукового світогляду на наступних етапах онтогенезу. В системі початкового навчання ці процеси також визначають погляди і ставлення учнів до дійсності, специфіку усвідомлення ними свого самобутнього місця у світі. Зосереджено увагу на тому, що розширення поля свідомості та самосвідомості молодших школярів породжує потребу самореалізації своїх можливостей, сприяє виробленню їхньої здатності ширше налагоджувати зв'язки з оточенням, вибірково змінювати стосунки з навколишніми, тобто реалізувати себе як суб'єкта, визначеного у своїх ставленнях до явищ, аспектів і контекстів буденності. Також подано результати аналізу гендерних відмінностей у структурі суб'єктивної спрямованості дітей указанного віку на морально зрієнтовану реалізацію себе у плині життя.

Ключові слова: молодший шкільний вік, життя, особистість, суб'єктність, самосвідомість, життєвий шлях, ціннісеставлення, життява позиція, суб'єкт життєдіяльності.

АННОТАЦИЯ

Олексюк Виктория Романовна.

Особенности представлений младших школьников о возможности субъективной организации собственной жизни.

Статья посвящена освещению содержания линии развития личности младшего школьника как субъекта

жизни, что служит ресурсом для способности юной личности осознавать перспективы собственного развития, смысл повседневности, а следовательно и способности его проектировать свое будущее. Отмечено, что в контексте выработки целостного миропонимания у детей 7–10 лет интенсифицируется формирование понятийных структур мышления, ускоряется социализация и культурное развитие, что создает предпосылки для формирования научного мировоззрения на следующих этапах онтогенеза. В системе начального обучения эти процессы также определяют взгляды и отношения учеников к действительности, специфику осознания ими своего самобытного места в мире. Сосредоточено внимание на том, что расширение поля сознания и самосознания младших школьников порождает потребность самореализации своих возможностей, способствует выработке их способности шире налаживать связи с окружением, избирательно изменять взаимодействия с окружающими, то есть реализовать себя как субъекта, четко определенного в своих отношениях к явлениям, аспектам и контекстам будничности. Также поданы результаты анализа гендерных отличий в структуре субъективной направленности детей указанного возраста на морально ориентированную реализацию себя в процессе жизни.

Ключевые слова: младший школьный возраст, жизнь, личность, субъектность, самосознание, жизненный путь, ценностное отношение, жизненная позиция, субъект жизнедеятельности.

ANNOTATION

Viktoriya Oleksyuk.

Feature ideas of primary school children about the possibility of subjective organization of their life.

The article is devoted to the content of individual lines younger student as the subject of his own life, which serves as a resource for increasing the ability of the individual to realize their development prospects, the meaning of life, and thus its ability to design it in general. It is noted that in the context of developing a holistic understanding of the world of children is enhanced formation of categorical thinking, mastery becomes a available public consciousness and culture that is the basis for the formation of a scientific outlook in these age periods of formation of individual students. At the stage of primary education, these processes also determine the child's views and attitudes to reality, the specific understanding of their place in the world. The attention is focused that the expanding field of consciousness and self-consciousness of primary school children generates the need for self-realization of their capabilities, helps produce broader ability to build relationships with the environment, selectively modify relationships with others, that is, to realize themselves as subjects specified in their attitude to events and spheres of life. Also presented an analysis of gender differences in the structure of subjective orientation specified age children morally oriented implementation of myself in life.

Keywords: junior school age, life, personality, subjective, consciousness, vital way, valued appeal, vital position, subject of vital functions.

Надійшла до редакції 23.01.2015.